

KULTURA
– ZASÓB STRATEGICZNY?

Joanna Sanetra-Szeliga*

Streszczenie: Kultura i sztuka towarzyszą nam od zarania jako istotny czynnik tworzenia i integrowania społeczności oraz sposób na przetrwanie w najtrudniejszych warunkach. Samo to świadczy o strategicznej roli kultury w życiu i rozwoju społecznym. Coraz liczniejsze zaś badania dostarczają nowych argumentów potwierdzających jej wagę. Jako strategiczny zasób miasta może stać się ważnym elementem odpowiadania na wyzwania XXI w. Daje ludziom poczucie przynależności i stanowi ważną część lokalnej tożsamości. Działania podejmowane przez sektor kultury i osoby twórcze mogą być odpowiedzią na problemy społeczne, np. zmniejszającą się spójność społeczną, alienację mieszkańców, brak tolerancji „Innego”. Stanowią też istotny element budowania jakości życia w mieście i subiektywnie postrzeganego dobrostanu mieszkańców. Oprócz zapewniania miejsc pracy i wkładu w PKB ekonomiczne znaczenie kultury polega na jej wpływie na rozwój sektora kreatywnego, budowę atrakcyjności i konkurencyjności miast oraz rewitalizację przestrzeni zdegradowanych. Zważywszy na potencjał kultury, postuluje się, by traktować ją jako czwarty filar zrównoważonego rozwoju i ważny element budowania „Miasta-Idei”.

Słowa kluczowe: potencjał kultury, wpływ kultury, rozwój miast, jakość życia, zrównoważony rozwój.

WPROWADZENIE

O kulturze można myśleć i definiować ją na różne sposoby. Najistotniejszy jednak wydaje się jej ludzki wymiar – kultura stanowi bowiem wszystko, co nie jest człowiekowi niezbędne do przetrwania w sensie fizycznym, ale jest konieczne, aby czuć się człowiekiem. To wyraz wartości, który może być świadomy, jak w przypadku dzieł sztuki czy praktyk religijnych, albo nie do końca świadomy, lecz i tak powszechny – jak w przypadku rodzinnych uroczystości czy sposobów spędzania czasu (Matarasso 2001, s. 3). Kultura nie jest wyrazem biologicznej konieczności, powstaje raczej tam, „gdzie zaczyna się kształtowanie naszego życia przez wyznaczenie mu celów, które w sensie biologicznym stoją ponad lub poza wszelką celowością, których nie da się wyprowadzić z potrzeby dalszej egzystencji albo lepszego zaspokajania naturalnych potrzeb życiowych, które nie odzwierciedlają biologicznej sytuacji człowieka w kosmosie” (Weber 1927, s. 39). Skoro tak, to trudno patrzeć bezkrytycznie na piramidę potrzeb Masłowa, w której te związane z kulturą stają się ważne dopiero po zaspokojeniu innych, bardziej podstawowych. Trudno traktować kulturę jako pewien rodzaj luksusu albo aspekt życia potrzebny i istotny tylko dla niektórych. Wręcz przeciwnie:

Trudno traktować kulturę jako pewien rodzaj luksusu albo aspekt życia potrzebny i istotny tylko dla niektórych

Od ludów jaskiniowych po australijskich Aborygenów, od afrykańskich niewolników w Ameryce po współczesne plemiona afrykańskie ludzie żyjący w najtrudniejszych warunkach znajdują czas, zasoby i energię, by tworzyć muzykę, budować świątynie, utrzymywać święte miejsca, angażować się w rozbudowane ceremonie pogrzebowe, cieszyć się ikonami i doceniać wszelkie typy sztuki (Klamer 2004, s. 139).

Wstrząsające przykłady twórczości więźniów obozu Auschwitz możemy dziś obejrzeć w muzeum na jego terenie (ponad 1500 prac). Życie kulturalne, sztuka były

* Dr Joanna Sanetra-Szeliga, Uniwersytet Ekonomiczny w Krakowie, ul. Rakowicka 27, 31–510 Kraków; Międzynarodowe Centrum Kultury; Urząd Statystyczny w Krakowie; sanetra@uek.krakow.pl.

dla autorów sposobem na przetrwanie, zachowanie człowieczeństwa. Mimo tragicznych warunków rzeźbiono, rysowano, pisano wiersze (Olszewska 2018; Muzeum II Wojny Światowej 2018).

Już sam fakt, że kultura i sztuka towarzyszą nam od zarania, że dzięki sztuce figuratywnej i muzyce nasi przaprzodkowie zdołali trzymać się razem i przetrwać, a kreatywność i uzdolnienia artystyczne okazały się już dla ludów pierwotnych „kluczowe dla przeżycia i jako takie zapisane zostały w naszym genomie – na dobre i na złe” (Bojs 2018, s. 46), że ludzie nie przestają tworzyć w najtrudniejszych warunkach, powinien być wystarczającym argumentem za uznaniem strategicznego znaczenia kultury dla nas jako osób indywidualnych, a także dla całych społeczności.

Debatę o znaczeniu kultury można oczywiście poszerzyć, a przeprowadzane w ostatnich latach badania dają nam argumenty (zarówno jakościowe, jak i ilościowe), że kultura to niezwykle ważny element rozwoju społeczno-gospodarczego. Jednocześnie warto zwrócić uwagę na fakt, że relacje pomiędzy kulturą a szczególnie gospodarką należą raczej do tych skomplikowanych. Najczęściej można spotkać się z trzema postawami: docenianie wartości kultury i jednocześnie ignorowanie jej wymiaru gospodarczego, patrzenie na kulturę jedynie przez pryzmat jej potencjału

—
Jeśli rozmawiamy o potencjalnym wpływie kultury na otoczenie, musimy patrzeć na niego w sposób interdyscyplinarny i holistyczny

ekonomicznego oraz założenie, że na pełną wartość dobra kulturalnego składa się zarówno jego wartość kulturalna, jak i ekonomiczna (eftec 2005). Arjo Klamer i Peter-Wim Zuidhof (1998) strony sporu nazywają umownie „ekonomistami” i „kulturalistami” (*culturalists*). „Kulturaliści”, wywodzący się z takich dziedzin, jak historia, historia sztuki, socjologia czy antropologia, koncentrują się zazwyczaj raczej na wartości kulturowej i społecznej dóbr kulturalnych, natomiast „ekonomiści” na wartościach użytkowych i potencjale wymiany rynkowej. W moim przekonaniu we współczesnym świecie spór ten nie ma racji bytu. Jeśli rozmawiamy o potencjalnym wpływie kultury na otoczenie, musimy patrzeć na niego w sposób interdyscyplinarny i holistyczny. Określenie i wykorzystanie pełnej wartości potencjału kultury wymaga bowiem analizy wartości ekonomicznych, społecznych i kulturowych – jedynie w ten sposób otrzymujemy pełny obraz wartości kultury, który może stać się podstawą do myślenia o kulturze jako strategicznym zasobie.

KULTURA JAKO ODPOWIEDŹ NA WYZWANIA XXI WIEKU

Skoro kultura miałaby być strategicznym zasobem rozwojowym, popatrzmy na jej potencjał przez pryzmat największych problemów, z jakimi współcześnie borykają się miasta. Zaliczmy do nich obecnie kwestie związane ze środowiskiem naturalnym, jego zanieczyszczeniem (m.in. ze smogiem, plagą wielu współczesnych miast, na czele z Krakowem), degradacją terenu, dostępnością wody, spadającym stanem fitosanitarnym, przekraczaniem norm hałasu oraz koniecznością opracowywania i wdrażania metod produkcji czystej energii. Mamy do czynienia z różnorodnymi problemami społecznymi – od starzenia się społeczeństwa i depopulacji niektórych ośrodków, przez kwestie mieszkaniowe, po marginalizację niektórych grup społecznych, zmniejszającą się spójność społeczną i polaryzację społeczeństwa oraz coraz częstsze poczucie wyalienowania obywateli z życia publicznego. Od kilku lat wyraźnie narasta także problem wzmożonej migracji do Europy z państw

Afryki Północnej i Bliskiego Wschodu. W miastach widoczne są ponadto problemy przestrzenne – niekontrolowane rozlewanie się miast, suburbanizacja (*urban sprawl*), niska jakość przestrzeni publicznej, degradacja historycznych centrów, niewydolność układu komunikacyjnego, a także zwiększające się obszary wymagające rewitalizacji. Wiele miast boryka się z problemami gospodarczymi i groźbą utraty konkurencyjności dla inwestorów oraz turystów i mieszkańców. Związane jest to przede wszystkim ze zmianą struktury gospodarki, tj. upadkiem przemysłu ciężkiego, przenoszeniem produkcji przemysłowej do państw o niższych kosztach pracy (głównie poza Europę), jak również niedopasowaniem zasobów ludzkich do potrzeb nowego rynku pracy w gospodarce trzeciego sektora. Towarzyszy temu dekapitalizacja i degradacja infrastruktury, a w wielu przypadkach brak wystarczających inwestycji. Rozwój nowej gospodarki opartej na wiedzy, innowacyjności i kreatywności wymaga czasu i nakładów. Nie pomaga tu brak stabilności budżetowej i mniejsze wpływy do budżetu wynikające z trudności gospodarczych.

Na ile kultura może być odpowiedzią na wymienione wyzwania? Czy może ona być mechanizmem wpływającym na rozwój poszczególnych miejscowości, czyli na „pożądane zmiany stanu gospodarki, systemu społecznego, stanu środowiska i organizacji przestrzennej miast” (Korzeniak 2011, s. 97) oraz podniesienie jakości życia mieszkańców? Aby odpowiedzieć sobie na te pytania, należy przede wszystkim zastanowić się, co rozumiemy pod pojęciem kultury. Proponuję skupić się na podejściu funkcjonalnym, tj. na wyodrębnionych różnorodnych formach działalności kulturalnej prowadzonej przez instytucje kultury, organizacje pozarządowe oraz samych twórców, a także na generowanych przez te podmioty produktach, towarach i usługach.

W tabeli 1 ujęłam tylko wybrane problemy, o których była mowa powyżej, jednocześnie prezentując możliwości potencjalnego zaangażowania kultury w ich rozwiązywanie. Nie uwzględniłam natomiast tych, które ogólnie możemy nazwać ekologicznymi. Wpływ szeroko pojętej kultury na środowisko naturalne należy chyba do najmniej zbadanych (w porównaniu np. ze związkami kultury i gospodarki czy kultury i spraw społecznych), co nie znaczy, że w tym obszarze możemy wykluczyć jej oddziaływanie. Na uwagę zasługują w tym przypadku kwestie związane z ochroną i renowacją obiektów historycznych. Po pierwsze, łącznie z pracami mającymi na celu adaptację do współczesnych standardów (np. w zakresie ocieplenia i ogrzewania) i potrzeb działania na istniejącym zasobie budynków przyczyniają się do zachowania energii wbudowanej obiektów oraz generują znacznie mniej odpadów i śmieci (niż wyburzenie i budowa nowych obiektów). Po drugie, w kontekście relacji kultury i środowiska bardziej racjonalne może być wykorzystanie tradycyjnych materiałów i technik budowlanych, często trwalszych i mniej obciążających środowisko niż ich współczesne zamienniki (por. np. Itard i in. 2006; Nypan 2003; Kampmann 2010).

Wpływ szeroko pojętej kultury na środowisko naturalne należy chyba do najmniej zbadanych (w porównaniu np. ze związkami kultury i gospodarki czy kultury i spraw społecznych)

KULTURA A KWESTIE SPOŁECZNE

Dużo więcej wiemy na temat potencjału kultury w zakresie rozwiązywania problemów społecznych, m.in. jeśli chodzi o spójność społeczną, alienację czy brak

Tabela 1. Potencjał kultury a wyzwania XXI wieku. Przykłady

Wyzwania	Działania kulturalne
Zmiany demograficzne i migracja	Działania ukierunkowane z jednej z strony na poznanie i akceptację „Innego”; z drugiej – na poznanie społeczności lokalnej (skierowane do nowych mieszkańców) Dostęp do szerokiej oferty kulturalnej buduje wysoką jakość życia przyciągającą/zatrzymującą mieszkańców
Alienacja mieszkańców i brak poczucia związania z miejscem	Angażowanie mieszkańców w działania kulturalne na poziomie lokalnym (w tym wolontariat) Organizacja wydarzeń masowych odwołujących się do historii miejsca i punktów styčných tożsamości wszystkich mieszkańców Instytucje kultury mogą stanowić „infrastrukturę kapitału społecznego” i „miejsca trzecie”
Bezrobocie i luka w rynku pracy	Tworzenie nowych miejsc pracy w sektorze kultury (wysoka pracochłonność sektora), szczególnie w przemysłach kultury i kreatywnych Zapotrzebowanie zarówno na wysoko wykwalifikowanych pracowników, jak i pracowników manualnych Budowanie kapitału ludzkiego i społecznego
Budowanie konkurencyjności i atrakcyjności miasta	Kultura (w tym dziedzictwo) wpływa na <i>genius loci</i> oraz estetykę przestrzeni publicznej Szeroka oferta kulturalna i przyjazna przestrzeń publiczna stanowią element jakości życia Obiekty historyczne mogą być prestiżową lokalizacją dla firm; obszary postindustrialne – korzystnym miejscem dla rozwoju <i>start-upów</i> (szczególnie przemysłów kultury i kreatywnych)
Wzrost gospodarczy	Nowe miejsca pracy w sektorze kreatywnym Klasy kreatywne i kulturalne (nowe firmy) Kreowanie nowych potrzeb (np. <i>lifestyle’owych</i>) i ich zaspokajanie przez produkcję towarów i dostarczanie usług kulturalnych
Degradacja tkanki miejskiej i suburbanizacja	Rewitalizacja w oparciu o kulturę Ożywianie (historycznych) centrów miast poprzez dodatkową ofertę kulturalną oraz udostępnianie przestrzeni artystom i przedstawicielom przemysłów kreatywnych

Źródło: Sanetra-Szeliga (2016, s. 187).

tolerancji dla „Innego”. Kultura daje ludziom poczucie przynależności i stanowi ważną część lokalnej tożsamości, która buduje społeczności lokalne (np. Matarasso 1997). Dużą rolę odgrywają tu instytucje i organizacje zajmujące się działalnością kulturalną, oferując mieszkańcom udział (zarówno bierny, jak i czynny) w inicjatywach, które z jednej strony pomagają poznać historię i kulturę danego miejsca (a więc budują tożsamość lokalną), a z drugiej – prezentują kulturę nowych mieszkańców, angażując przy tym całą wspólnotę do uczestnictwa.

Obecnie jednym z coraz częściej wymienianych problemów jest spadek poczucia bezpieczeństwa

Obecnie jednym z coraz częściej wymienianych problemów jest spadek poczucia bezpieczeństwa. O ile oczywiście trudno mówić, że inicjatywy kulturalne mogą powstrzymać działania wojenne czy epidemie, o tyle na poziomie indywidualnym mogą odgrywać pewną rolę. Chodzi przede wszystkim o powstrzymywanie strachu przed nieznanym i o potencjał edukacyjny projektów kulturalnych. W kontekście subiektywnego poczucia bezpieczeństwa ciekawą uwagę wypowiedział Gregory J. Ashworth (1993, s. 34): Znajomość miejsca, poczucie

kontynuacji, które wypływają z istnienia historycznych kwartałów miasta, mogą być cennym elementem budowania stabilności psychologicznej jednostki (wpływ gwałtownej utraty tych miejsc na stabilność jednostki porównuje z wpływem amnezji). Indywidualne poczucie bezpieczeństwa jest również związane z poziomem kapitału społecznego w danej zbiorowości. Działania prowadzone przez instytucje i organizacje kultury mogą funkcjonować jako miejsca spotkań społeczności lokalnych oferujące możliwości rozwoju kapitału społecznego pomostowego, wiążącego różne grupy wiekowe, nowych i „starych” mieszkańców danego miejsca, a także różne grupy etniczne i religijne (Murzyn-Kupisz, Działek 2013, s. 27).

Obok subiektywnie postrzeganego stanu zdrowia i satysfakcji z życia to właśnie poczucie bezpieczeństwa jest jednym z tych elementów jego jakości pojawiających się w indeksach ją mierzących, na które, moim zdaniem, największy wpływ może mieć kultura (por. Sanetra-Szeliga 2017). W kontekście powiązań kultury i zdrowia badania pokazują wyraźną korelację pomiędzy partycypacją w kulturze (pasywną – jako widz; i aktywną – samodzielne podejmowanie działań z zakresu kultury, np. czytanie książek, malowanie obrazów, udział w zajęciach z tańca itp.) a własną oceną stanu swojego zdrowia fizycznego i psychicznego oraz zadowolenia z życia (por. np. Hill 2013; Wilkinson i in. 2007; Grossi i in. 2012; Thiel 2015). I choć do wyników badań należy podchodzić dość ostrożnie (szczególnie jeśli chodzi o określenie ciągu przyczynowo-skutkowego i indywidualny kontekst respondentów), nie można ich całkiem pominąć w tych rozważaniach. Osobną kwestią są oczywiście działania z zakresu animacji kultury realizowane w szpitalach i ośrodkach opieki oraz arteterapia.

Ważnym elementem budującym samopoczucie, a także poczucie bezpieczeństwa jest jakość przestrzeni publicznej. Kompozycja placów jako miejsc spotkań (ze sztandarowym pozytywnym przykładem zabytkowego Piazza del Campo w Sienie), sztuka w przestrzeni miejskiej, a także zieleni i sposób oświetlenia miasta (podświetlenia nocą budynków i małej architektury) tworzą korzystne doznania zmysłowe, które są jednym z dwunastu kryteriów dobrej jakości miasta, stworzonych przez Jana Gehla (2014, s. 176–181). Istotna jest również historyczna tkanka miasta – z jej zróżnicowaną architekturą, przestrzenią publiczną i niedużą skalą – która jest znacznie lepiej postrzegana przez mieszkańców niż nowoczesne, ale bezosobowe osiedla mieszkaniowe (Paszkowski 2011, s. 227).

Kultura może mieć duże znaczenie także w budowaniu indywidualnej satysfakcji z własnego życia. Zadowolenie ze sposobu spędzania wolnego czasu jest związane m.in. z korzystaniem ze sztuki, uczestnictwem w życiu kulturalnym (a także uprawianiem sportu), możliwością realizacji hobby czy poczuciem własnego rozwoju. A to przekłada się na subiektywnie odbierane zadowolenie z życia. W przypadku aktywnego udziału w kulturze ważna wydaje się regularność, w pewien sposób kumulująca zadowolenie z osobistego wysiłku włożonego w taką formę spędzania wolnego czasu. Istotna jest także

Obok subiektywnie postrzeganego stanu zdrowia i satysfakcji z życia to właśnie poczucie bezpieczeństwa jest jednym z tych elementów jego jakości pojawiających się w indeksach ją mierzących, na które, moim zdaniem, największy wpływ może mieć kultura

Ważnym elementem budującym samopoczucie, a także poczucie bezpieczeństwa jest jakość przestrzeni publicznej

różnorodność oferty kulturalnej oraz możliwość wyboru różnych działań jako formy rozrywki (Cuypers i in. 2012; Wheatley, Bickerton 2016).

KULTURA A GOSPODARKA

Dyskusje o ekonomicznym znaczeniu kultury często budzą sprzeciw wspomnianych „kulturalistów”. O ile tego aspektu nie można pominąć, o tyle kluczowe jest, aby instrumentalizacja kultury nie poszła zbyt daleko, a jej autoteliczna wartość była szanowana i wspierana.

Szeroko rozumiany sektor kultury – do którego zaliczymy, z jednej strony, państwowe i samorządowe instytucje kultury, a z drugiej – podmioty gospodarcze zaliczane do tzw. przemysłów kultury i kreatywnych (m.in. wydawnictwa, firmy fonograficzne, biura architektoniczne, firmy zajmujące się wzornictwem i dizajnem) – stanowi istotny zasób miejsc pracy. W Polsce ponad 300 tys. osób znajduje zatrudnienie właśnie w kulturze. Dwie trzecie z nich pracuje w przemysłach kultury i kreatywnych, w większości w mikroprzedsiębiorstwach. Warto przy tym dodać, że wynagrodzenia wypłacane przez firmy zaliczane do przemysłów kultury i kreatywnych są wyższe niż średnie wynagrodzenie w sektorze przedsiębiorstw niefinansowych; co więcej, notuje się także bardziej dynamiczny wzrost tych wynagrodzeń niż w przypadku ogółu przedsiębiorstw niefinansowych (Bińczycka i in. 2018, s. 35–40).

Ekonomiczne aspekty kultury to jednak nie tylko miejsca pracy bezpośrednio w sektorze czy też powstające w wyniku efektów mnożnikowych; to nie tylko udział w PKB – ostatnie dostępne wyliczenia mówią o 3,2% (GUS 2014), ale dane za ostatnie lata będą najprawdopodobniej wyższe. Rozważając gospodarcze znaczenie kultury, należy także pamiętać, że np. sztuka i dziedzictwo są inspiracją czy też „kreatywnym wkładem” w masowo produkowane i dystrybuowane dobra i usługi (przede wszystkim mowa tu o przemysłach kultury i kreatywnych). Kultura ma zresztą znacznie szerszy wpływ na kreatywność – wystarczy odwołać się do poczynionego przez Francescę Cominelli i Xaviera Greffeego (2012) rozróżnienia na dwa wymiary dziedzictwa niematerialnego, które mają znaczenie w budowaniu kreatywności i innowacji. Z jednej strony jest aspekt techniczny, czyli możliwość tworzenia synergii pomiędzy różnymi dziedzinami wiedzy, gdzie dziedzictwo jest traktowane jako rezerwuar wiedzy, umiejętności i praktyk, które ewoluują w czasie i adaptują się do konkretnych sytuacji (przykładowo, rozwój tradycyjnego rzemiosła, wykorzystujący nowe możliwości techniczne i technologiczne). Z drugiej zaś strony mamy do czynienia z wymiarem społecznym, czyli traktowaniem dziedzictwa jako zbioru wiedzy cichej i formalnej, która może być odkrywana i rozpowszechniana w relacji między osobami indywidualnymi posiadającymi tę wiedzę a przedsiębiorstwami, które mogą jej potencjał twórczo wykorzystać. Chodzi o sytuację, w której dziedzictwo, zarówno materialne, jak i niematerialne, może stanowić inspirację do tworzenia kolejnych produktów i usług (niekoniecznie należących już do sfery kultury). Przykłady, choćby z modnego obszaru etnodizajnu, można mnożyć.

Należy także wspomnieć o dziedzictwie materialnym, szczególnie postindustrialnym, które często jest elementem tworzenia dzielnic kreatywnych. Osoby

W Polsce ponad 300 tys. osób znajduje zatrudnienie właśnie w kulturze

i firmy przyciąga tam nie tylko snobizm czy chwilowa moda na dany typ przestrzeni, ale także szczególna atmosfera miejsca, jego inspirujący charakter czy poczucie osobistego związku nim i z tym, co on symbolizuje w kontekście swojej przeszłości. „Nowe pomysły potrzebują starych budynków” – twierdzą autorzy raportu dla Heritage Lottery Fund. Ich badania pokazują, że komercyjna działalność prowadzona w historycznych budynkach w brytyjskich miastach jest „bardziej produktywna i generuje większe bogactwo niż średnia dla wszystkich biznesów komercyjnych działających w całej gospodarce” (2013).

KULTURA A ATRAKCYJNOŚĆ I KONKURENCYJNOŚĆ

Wszystkie miasta muszą budować swoją atrakcyjność i stanąć w szranki do walki konkurencyjnej nie tylko o turystów i inwestorów biznesowych, ale także o mieszkańców. Niezwykle istotnym czynnikiem tworzenia lokalnej unikatowości, dzięki której można ową walkę wygrywać, są zasoby endogeniczne, historia, dziedzictwo i *genius loci* miejsca. Wielu włodarzy miast i miasteczek zaczyna to już doceniać i na coraz szerszą skalę wykorzystywać. Z jednej strony może to polegać na odwoływaniu się do historii danego miejsca, kreowaniu wydarzeń związanych z dziedzictwem lokalnym (na przykład festiwali) i próbie tworzenia szczególnego *genius loci* na bazie dziedzictwa. Z drugiej zaś – rewitalizowane są obszary historyczne – nie tylko stare centra miast, ale także tereny przemysłowe czy powojenne. W uprzywilejowanej sytuacji znajdują się oczywiście miasta historyczne, które mają odziedziczone po poprzednich pokoleniach niepowtarzalne, kumulujące się przez lata szczególne cechy charakterystyczne i właściwości danego miejsca, w tym jego historyczną zabudowę. A to może stanowić o przewadze konkurencyjnej na międzynarodowym rynku.

Miasta w różny sposób mogą budować swoją ofertę dla biznesu, mieszkańców czy turystów. Wcześniej wspominałam o jakości życia i roli, jaką kultura może w niej odgrywać – teraz można dodać, że inwestowanie w kulturę jest elementem budowania atrakcyjności miasta dla mieszkańców, ale również dla inwestorów. Może w przypadku tej ostatniej grupy nie jest to takie oczywiste, ale inwestorom także zależy na ulokowaniu działalności w miejscu, gdzie pracownicy (a szczególnie kadra menedżerska) będą mogli wygodnie żyć, a jednocześnie gdzie znajdą owych pracowników (których przyciągają także miejsca o wysokiej jakości życia). Holenderscy naukowcy (Marlet, van Woerkens 2005) zastanawiali się przy tej okazji, co przyciąga ludzi, a konkretnie klasę kreatywną (Florida 2010), do danego miejsca. Okazało się, że na chęć do osiedlania się w danym miejscu mają wpływ wartości estetyczne, obecność historycznych budynków i piękno natury. Inne badania pokazały natomiast (van Duijn 2013), że wpływ kultury i dziedzictwa na atrakcyjność miasta stanowi sumę dwóch czynników – z jednej strony historyczna architektura jest postrzegana jako bardziej atrakcyjna, z drugiej – atrakcyjność historycznego centrum w ramach efektu pośredniego tworzy warunki odpowiednie do pojawienia się sklepów, kafejek,

Wszystkie miasta muszą budować swoją atrakcyjność i stanąć w szranki do walki konkurencyjnej nie tylko o turystów i inwestorów biznesowych, ale także o mieszkańców

Inwestowanie w kulturę jest elementem budowania atrakcyjności miasta dla mieszkańców, ale również dla inwestorów

restauracji, co zwiększa jego pozytywne postrzeżenie jako miejsca pełnego życia i możliwości realizowania swojego hobby i spędzania wolnego czasu.

KULTURA A REWITALIZACJA

Szeroki wachlarz potencjalnego wpływu kultury na otoczenie społeczno-gospodarcze powoduje, że często jest ona wykorzystywana jako jeden z elementów programów rewitalizacji, czyli przywracania do życia zdegradowanych obszarów miasta (najczęściej przemysłowych). Charles Landry (2003) stworzył ciekawą typologię „rewitalizatorów kulturalnych” w zależności od tego, co stanowi główny element kulturalny działań o charakterze rewitalizacyjnym (por. rysunek 1).

Jeśli przyjrzymy się najbardziej znanym przykładom rewitalizacji, zobaczymy, że najczęściej „rewitalizatorem” jest nowy obiekt (flagowa inwestycja na danym terenie). Może to być całkiem nowa inwestycja (jak w przypadku chyba najczęściej cytowanego przykładu, tj. Muzeum Guggenheima w baskijskim Bilbao), choć najczęściej jest to zaadaptowany do nowych potrzeb budynek już istniejący (przemysłowy, powojenny, poportowy). Tak było w dzielnicy Bankside w Londynie, gdzie historyczny gmach elektrowni przekształcono w muzeum sztuki współ-

czesnej Tate Modern, czy w Strefie Kultury w Katowicach, gdzie na terenie Kopalni Węgla Kamiennego „Katowice” powstało, umieszczone częściowo pod ziemią, Muzeum Śląskie.

Jeśli przyjrzymy się najbardziej znanym przykładom rewitalizacji, zobaczymy, że najczęściej „rewitalizatorem” jest nowy obiekt

Skutecznym „rewitalizatorem” może być działalność artystyczna. Na przykładzie Custard Factory w Birmingham można zobaczyć, jak grupy artystów poprzez swoją działalność na pewnym obszarze mogą wpłynąć na zmianę postrzegania danego terenu i krok po krok przekształcić go np. w modną dzielnicę kreatywną. W zbliżony sposób

powstała także łódzka OFF Piotrkowska (działalność FabrySTREFY, zob. Fiń i in. 2017, s. 138). Co ciekawe, rolę „rewitalizatora” może pełnić także pojedyncza osoba – może to być znana postać historyczna albo nawet fikcyjna (np. bohater literacki), która przyciąga odwiedzających, dając przyczynek do rozwoju turystyki kulturalnej, literackiej, a także filmowej. Przykładowo, niewielkie Stratford nad Avonem, czyli miejsce urodzin Szekspira, odwiedza co roku 3,5 mln turystów, dla których angielski poeta, dramaturg i aktor jest podstawowym powodem przyjazdu. Miasteczko Matamata w Nowej Zelandii, lokalizacja planu zdjęciowego Hobbitonu (Shire) we

„Rewitalizatory kulturalne”

Nowy obiekt (budynek o charakterze projektu flagowego, np. muzeum, opera)	Działalność artystyczna	Pojedynczy artysta lub charyzmatyczna osoba	Wydarzenie kulturalne (np. festiwal)

Rysunek 1. Przykłady „rewitalizatorów kulturalnych”

Źródło: Landry 2003, s. 28–35.

Władcy pierścieni (reż. P. Jackson, wg J.R.R. Tolkiena), żyje głównie z obsługi zagranicznych turystów (Stasiak 2009). Czasami wystarczy jedna charyzmatyczna osoba, by zmienić całe miasto, czego przykładem jest działalność Richarda Bootha z Hay-on-Wye w Walii, który przekształcił małe miasteczko w światowe centrum używanych książek.

Wydarzenia kulturalne to kolejny „rewitalizator”. Najskuteczniejsze są zapewne te z nich, które odbywają się cyklicznie bądź w serii przez dłuższy czas. Pełnią one różnicowaną rolę w procesie rewitalizacji – mogą być czynnikiem przyspieszającym zmiany, poszerzającym ich zasięg, dającym im odpowiednią narrację i tożsamość (Smith 2012, s. 120). W związku z dużymi kosztami inwestycji w infrastrukturę wydarzenia kulturalne bywają często postrzegane jako bardziej elastyczna forma ożywiania zdegradowanych przestrzeni.

Wydarzenia kulturalne to kolejny „rewitalizator”

KULTURA CZWARTYM WYMIAREM ZRÓWNOWAŻONEGO ROZWOJU

Jeśli więc kultura ma tak ogromny i wielowymiarowy potencjał do przewyżniania wyzwań współczesności, jak w dużym skrócie pokazano powyżej, należy rozważyć, jakie powinny być jej miejsce i rola w polityce miasta. „Tradycyjny paradygmat, z trzema wymiarami czy też filarami zrównoważonego rozwoju (równowaga ekologiczna, wzrost gospodarczy, włączenie społeczne), jest dziś w kryzysie, ponieważ jest niepełny i nie zawiera podstawowego komponentu: kulturowego wymiaru społeczeństwa” – piszą badacze związani z Agendą 21 dla kultury (Duxbury, Cullen, Pacual 2012, s. 73). Stowarzyszenie Zjednoczone Miasta oraz Samorządy Lokalne (UCLG) w przyjętym dokumencie, podpisanym przez ponad 400 miast z całego świata, postuluje, z jednej strony, wsparcie sektora kultury (dzięki czemu chronione i odnawiane są zasoby kultury w danej społeczności), a z drugiej – zapewnienie miejsca kulturze we wszystkich prowadzonych przez miasto politykach (*Agenda 21...* 2004). Wydaje się, że tylko w ten sposób można skutecznie wykorzystać strategiczne znaczenie kultury.

W Polsce zmianę sposobu myślenia o roli kultury przyniosło członkostwo w Unii Europejskiej; przede wszystkim w momencie tworzenia programów operacyjnych (wsparcie ze środków Funduszy Strukturalnych mogły uzyskać projekty w sferze kultury, które przyczyniały się do rozwoju gospodarczo-społecznego) oraz przygotowywanie się polskich miast do konkursu o tytuł Europejskiej Stolicy Kultury 2016. Ten wewnętrzny impuls wywołał zasadnicze zmiany w podejściu do kultury – jako katalizatora rozwoju gospodarczo-społecznego. Te zmiany, choć w dalszym ciągu wolne i nie wszędzie równie skuteczne, wpisują się bardzo dobrze w koncepcję „Miasta-Idei”, propagowaną przez Jerzego Hausnera podczas drugiej edycji Kongresu Ekonomii Wartości (Open Eyes Economy Summit 2), który odbył się w Krakowie w 2017 r. Wyczerpał się już paradygmat zarządzania imperatywnego i technokratycznego, często działający metodą „kopiuj-wklej” rozwiązania z innych miast. Aby sprostać wyzwaniom współczesności, włodarze miast muszą pamiętać, że w myśleniu o rozwoju miasta kluczowe jest spojrzenie kulturowe. „Miasto musi

W Polsce zmianę sposobu myślenia o roli kultury przyniosło członkostwo w Unii Europejskiej; przede wszystkim w momencie tworzenia programów operacyjnych

być w pierwszej kolejności «symboliczne», a w drugiej – «inżynierskie» (Bendyk i in. 2016). Kluczowy jest więc proces wytwarzania wartości, unikatowy dla każdego miasta, który zachodzi nie tylko w przestrzeni fizycznej, ale także, a może przede wszystkim, społecznej. Ogromną rolę może tu odgrywać kultura i polityka w sferze kultury; ale tylko polityka, która kulturę traktuje jako coś więcej niż obciążające budżet samorządowe instytucje kultury czy okazję do promocji miasta i zwiększenia ruchu turystycznego. Polityka, która traktuje kulturę jako czwarty wymiar zrównoważonego rozwoju.

BIBLIOGRAFIA

- Ashworth, G.J. (1993). *Heritage planning: An approach to managing historic cities*. W: Z. Zuziak (red.), *Managing Historic Cities*. Kraków: International Cultural Centre.
- Bińczycka, E., Cembruch-Nowakowski, M., Czekaj, A., Kowacka, A., Nowak, B., Polit, A., Sanetra-Szeliga, J. (2018). *Przemysły kultury i kreatywne w latach 2016. Prace studialne*. Kraków: Urząd Statystyczny w Krakowie.
- Bendyk, E., Hausner, J., Kudłacz, M. (2016). *Miasto-idea – nowe podejście do rozwoju miast*. W: J. Buzek, J. Hausner, M. Kudłacz i in. (red.), *Open Eyes Book, Open Eyes Economy Summit*. Kraków: Fundacja GAP.
- Bojs, K. (2018). *Moja europejska rodzina. Pierwsze 54 000 lat*. Kraków: Wydawnictwo Isignis.
- Cominelli, F., Greffe, X. (2012). Intangible cultural heritage. Safeguarding for creativity. *City, Culture and Society*, 3, 245–250.
- Cuypers, K., Krokstad, S., Holmen, T. i in. (2012). Patterns of receptive and creative cultural activities and their association with perceived health, anxiety, depression and satisfaction with life among adults: The HUNT Study, Norway. *Journal of Epidemiology and Community Health*, 66(8), 698–703.
- Duxbury, N., Cullen, C., Pascual, J. (2012). *Cities, culture and sustainable development*. W: H.K. Anheier, Y.R. Isar, M. Hoelscher (red.), *“Cultural Policy and Governance in a New Metropolitan Age”*. *The Cultures and Globalization Series*, t. 5. London: Sage.
- eftec (2005). *Valuation of the Historic Environment. The Scope for Using Result of Valuation Studies in the Appraisal and Assessment of Heritage-Related Projects and Programmes. Final Report*. London: Economics for the Environment Consultancy (eftec).
- Fiń, A., Jagodzińska, K., Sanetra-Szeliga, J. (2017). *Przemysły kreatywne i potencjał dziedzictwa. Przypadek OFF Piotrkowskiej w Łodzi*. W: J. Sanetra-Szeliga, K. Jagodzińska (red.), *Potencjał dziedzictwa. Społeczno-gospodarcze przykłady z Europy Środkowej*. Kraków: Międzynarodowe Centrum Kultury.
- Florida, R. (2010). *Narodziny klasy kreatywnej*. Warszawa: Narodowe Centrum Kultury.
- Gehl, J. (2014). *Miasta dla ludzi*. Kraków: Wydawnictwo RAM.
- Grossi, E., Blessi, G.T., Sacco, P.L., Buscema, M. (2012). The interaction between culture, health and psychological well-being: Data mining from the Italian culture and well-being project. *Journal of Happiness Studies*, 13(1), 129–148.
- Heritage Lottery Fund (2013). *New Ideas Need Old Buildings*. London: Heritage Lottery Fund.
- Hill, K. (2013). The arts and individual well-being in Canada: Connections between cultural activities and health, volunteering, satisfaction with life, and other social indicators in 2010. *Statistical Insights on the Arts*, 11(2).
- Itard, L., Klunder, G., Visscher, H. (2006). *Environmental impacts of renovation. The Dutch housing stock compared with new construction*. W: V. Gruis, H. Visscher, R. Klainhans (red.), *Sustainable Neighbourhood Transformation*. Amsterdam: IOS Press BV.
- Kampmann, T. (2010). *Traditional window – the best choice*. W: K. Kukaine (red.), *Cultural Heritage – Contemporary Challenge. The 4th Baltic Sea Region Cultural Heritage Forum in Riga. 9–11 September 2010*. Riga: State Inspection for Heritage Protection in Latvia.

- Klamer, A. (2004). *Cultural goods are good for more than their economic value*. W: V. Rao, M. Walton (red.), *Culture and Public Action*. Stanford: Stanford University Press.
- Korzeniak, G. (2011). *Rozumienie pojęcia rozwoju miasta oraz planowania zintegrowanego*. W: G. Korzeniak (red.), *Zintegrowane planowanie rozwoju miast*. Kraków: Instytut Rozwoju Miast.
- Marlet, G., van Woerkens, K. (2005). Tolerance, aesthetics, amenities or jobs? Dutch city attraction to the creative class. *Discussion Paper Series*, 055–33.
- Matarasso, F. (1997). *Use Or Ornament? The Social Impact of Participation in the Arts*. Stroud: Comedia.
- Matarasso, F. (2001). *Culture, economics & development*. W: F. Matarasso (red.), *Recognising Culture. A Series of Briefing Papers on Culture and Development*. London: Comedia–Department of Canadian Heritage–UNESCO.
- Murzyn-Kupisz, M., Działek, J. (2013). Cultural heritage in building and enhancing social capital. *Journal of Cultural Heritage Management and Sustainable Development*, 3(1), 35–54.
- Nypan, T. (2003). *Cultural Heritage Monuments and Historic Buildings as Value Generators in a Post-Industrial Economy. With Emphasis on Exploring the Role of the Sector as Economic Driver*. Oslo: Directorate for Cultural Heritage, Norway.
- Paszkowski, Z. (2011). *Miasto idealne w perspektywie europejskiej i jego związki z urbanistyką współczesną*. Kraków: Universitas.
- Sanetra-Szeliga, J. (2016). *Kultura i rozwój miasta. Wyzwania XXI wieku*. W: K. Broński, R. Kusek, J. Sanetra-Szeliga (red.), *Pamięć, wybór, tożsamość. Szkice o mieście*. Kraków: Międzynarodowe Centrum Kultury.
- Sanetra-Szeliga, J. (2017). Kultura jako element składowy jakości życia w mieście. *Kultura i Rozwój*, 1(2), 45–59.
- Smith, A. (2012). *Events and Urban Regeneration. The Strategic Use of Events to Revitalise Cities*. New York–London: Routledge.
- Stasiak, A. (2009). *Turystyka literacka i filmowa*. W: K. Buczkowska, A. Mikos von Rohrscheidt (red.), *Współczesne formy turystyki kulturowej*, t. 1 Poznań: Akademia Wychowania Fizycznego.
- van Duijn, M. (2013). *Location Choice, Cultural Heritage and House Prices*. Amsterdam: Tinbergen Institute.
- Weber, A. (1927). *Ideen zur Staats- und Kultursoziologie*, Karlsruhe: Braun. Cyt. za A. Kłosowska, *Kultura masowa. Krytyka i obrona*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Wheatley, D., Bickerton, C. (2016). Subjective well-being and engagement in arts, culture and sport. *Journal of Cultural Economics*, 41(1), 23–45.

Źródła internetowe

- Agenda 21 dla kultury (2004). Komitet ds. Kultury Zjednoczonych Miast i Samorządów Lokalnych, http://www.agenda21culture.net/sites/default/files/files/documents/multi/c21_for_culture_polish.pdf (dostęp: 20.08.2018).
- GUS, Urząd Statystyczny w Krakowie (2014). *Wstępne wyniki satelitarne rachunku kultury za 2008 r.*, <http://stat.gov.pl/z-prac-studialnych/opracowania-eksperymentalne/wstepne-wyniki-satelitarnego-rachunku-kultury-za-2008-r-,1,1.html> (dostęp: 20.08.2018).
- Klamer, A., Zuidhof P.-W. (1998). *The values of cultural heritage: Merging economic and cultural appraisals*. W: R. Mason (red.), *Economics and Heritage Conservation*. Los Angeles: Getty Conservation Institute, http://www.getty.edu/conservation/publications_resources/pdf_publications/pdf/econrpt.pdf (dostęp: 20.09.2018).
- Landry, Ch. (2003). *Imagination and Regeneration: Cultural Policy and the Future of Cities*, DGIV/CULT/STAGE(2003)3, Council of Europe, <http://charleslandry.com/panel/wp-content/uploads/downloads/2013/04/Imagination-and-regeneration.pdf> (dostęp: 20.08.2018).
- Muzeum II Wojny Światowej (2018). *Katharsis lub oddanie rzeczywistości wokół. Sztuka w obozach koncentracyjnych*, <https://muzeum1939.pl/katharsis-lub-oddanie-rzeczywistosci-wokol-sztuka-w-obozach-koncentracyjnych/audio/1040.html> (dostęp: 6.08.2018).

- Olszewska, B. (2018). *Sztuka w obozach koncentracyjnych*, <http://www.ravensbruck.pl/pl/ciekawostki/sztuka-w-obozach-koncentracyjnych> (dostęp: 6.08.2018).
- Thiel, L. (2015). Leave the drama on the stage: The effect of cultural participation on health. *SOEPpapers on Multidisciplinary Panel Data Research*, 767, 1–57, https://www.diw.de/documents/publikationen/73/diw_01.c.510133.de/diw_sp0767.pdf.
- Wilkinson, A.V., Waters, A.J., Bygren, L.O., Tarlov, A.R. (2007). Are variations in rates of attending cultural activities associated with population health in the United States?, *BMC Public Health*, 7(226), <http://bmcpublichealth.biomedcentral.com/articles/10.1186/1471-2458-7-226> (dostęp: 3.08.2018).

Culture – A Strategic Resource?

Abstract: Culture and art have been with us since the dawn of time as important factors of creating and integrating communities and a way to survive in the most difficult conditions. This alone proves the strategic role of culture in social life and development. A growing number of studies provides now new arguments confirming its importance. As a strategic urban resource, it can become an important element of responding to the challenges of the 21st century. It gives people a sense of belonging and is an important part of the local identity. Actions undertaken by the cultural sector and creative individuals may be the answer to social problems, e.g. decreasing social cohesion, alienation of residents, lack of tolerance of the Other. They are also an important element of building the urban quality of life and the subjective well-being of residents. In addition to jobs and contribution to GDP, the economic significance of culture results from its impact on the development of the creative sector, building the attractiveness and competitiveness of cities and the revitalisation of degraded space. Considering the potential of culture, it is postulated to treat it as the fourth pillar of sustainable development and an important element of building the “City-Idea”.

Keywords: potential of culture, impact of culture, urban development, quality of life, sustainable development.